

Borges ve Cortozar Öykülerini Sömürgecilik ve Reform Kavramlarıyla Birlikte Düşünmek: Vizörün Mübalağası mı?

Tekin AVANER*

Öykü Diyarı

“*Latin Amerika Edebiyatı Öykü Seçkisi*” (Canpolat, 2004) adlı eseri okuduğum anlarda bir yandan da reform, sömürge ve bağımlılık kavramlarını düşünmekteydim. Bu sırada kimi benzeşim ve çağrışımların zihnimde belirginleşmesi üzerine, reform ve sömürge kavramları ile edebi bir türün (öykünün) ilişkisini kurma konusunda bir deneme yazma düşüncesine kapıldım. Bu yöndeki çabalarım heyecanla takip ettiğim bir araştırma serüvenine dönüştü. Edward Said’i düşledim oryantalizmle beraber...

İlk olarak bu çabanın, öykü seçkisinin “...yüzeyindeki dilsel verilerden kalkarak üretim sürecinin kalkış noktasına, kaynağına, derin yüzeyine, oluşum çekirdeğine doğru” (Rifat, 2004: 7) bir yolculuk olduğu düşünülmelidir. Burada okuma ve çözümleme yanında eleştiri amacını da taşıdığımı belirtmek istiyorum.

Ayrıca bu yolculukta tüm Latin Amerika öykü ve öykücülerini ele alma ve irdeleme iddiam bulunmamaktadır. Gerçekte böyle bir yolculuk ne iyi olurdu, ancak yazının odağı şimdilik bu kapsamı sınırlamakta. Üstelik tek bir seçkinin okunması ve bu seçkinin de kapsamı yazının doğal sınırlarını şimdiden belirlemektedir. İncelemeye konu olan bu eserin ve eserde derlenen öykülerin, nitelik ve nicelik olarak bir Latin

* Arş. Gör. , AÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Amerika edebiyat türünü, yazarlarıyla birlikte, tanıtmak amacıyla olduğu açıktır. Bu bakımdan, yazı, adı geçen seçkiyi okuyanın belli bir konuda düşünürken, çağrışımları olarak değerlendirilmelidir. Çağrışım özellikle Arjantin öykücülerini ve öykülerini okuma sırasında belirginleşmiştir.¹ Bunlar Jose Luis Borges'in Brodie Raporu ile Julio Cortozar'ın Uğranmış Ev öyküleridir.

Öykünün kendisi, edebiyat-bilim ikiliğinde, öykü türünün biçimi yönünden ya da çağrışıma konu olmuş öykünün biçimi yönünden katkı sağlamaz. Katkı, daha çok, ele alınmış öykücünün yöntemi ya da öykünün konusu üzerine olacaktır. Nitekim Borges'te yöntem, Cortozar'da öykünün konusu öne çıkmıştır. Bir sınırlama da yazarların içinde yer aldıkları edebi akımlar ya da kuramlar üzerine yapılmalıdır. Burada Borges ve Cortozar'ın tüm eserlerinin ele alınması ve çeşitli kuramlar bakımından edebi kritiğinin yapılması da beklenmemelidir.

Latin Amerika hâlâ sömürülen² coğrafyalardan biridir. Yalnız Latin Amerika mı? Gerçekte sömürge sözcüğü yeryüzünün belli coğrafyaları söz konusu olduğunda kendiliğinden çağrışım alanında belirlemeye başlar. Hindistan, Afrika ve Amerika buralardandır. Bu alanlar sömürgecilik tarihinde hep en başta gelirler. Buralarda sömürünün şiddeti öylesine büyük olmuştur ki, bu şiddet, sadece yerel kültürlerin üzerinde etki yaratmamış, yeryüzünün diğer bölgelerini de kuşatmıştır. Hiç kuşku yok ki sömürüye doğrudan maruz kalanlar bu şiddetin sonuçlarına en çok katlananlar olmuşlardır. Maruz kalanlar kurtuluş çareleri aramış, çeşitli savaşlarda da bulunmuşlardır. Edebiyat bu savaşlarda önemli bir araç olma özelliğini genellikle korumuştur.³

Biliniz ki sömürünün adı ve yöntemi çok çeşitlidir. Kalkınma, reform, yenilik, değişim gibi güzel sözler ve göz boyamalar birden bir tür sömürüye dönüşebilir ya da az gelişmişlik ekseninde gelişmiş ülkelere olan bağımlılık katmerleşebilir. Burada düğümü çözecek önemli anahtarlardan biri geçmişte olup bitenlerdir. Gerçekten de

¹ Çağrışım, öykü dilinin tercüme edilişiyle başkalaşmış göstergeler nedeniyle oluşmuş olabilir. Bu durum her çeviri ürünün doğasından ayrı bir özellik değildir. Çevirenin birikimi ve yaklaşımı da kimi durumlarda temel belirleyici imgelemelere yol açmış olabilir. Ancak böyle bile olsa, özgün ya da çeviri, dilin kullanımından kaynaklanan imgelemeler ve izlenimler zihinde var olan sorunsallarla etkileşebilir ve yeni imge ve izlenimlere dönüşebilir. Burada edebiyat-bilim ikiliğinin etkileşimi söz konusudur. İkilik birbirini söndürme anlamında değil güç katma yolunda ilerlemektedir.

² Sömürü sözcüğü daha geniş anlamlara gelse de burada sömürüden bahsederken daha dar anlamli sömürgeciliği kastettiğimi belirtmeliyim.

³ Fernand Braudel de Latin Amerika söz konusu olduğunda edebiyatın tanıklığına kendisini kaptırmakta ve eğer Latin Amerika'yı "bizzat" görmek mümkün olmuyorsa, "en azından onun dolaysız, sofistike olmayan, safça, açıkça angaje, harika edebiyatı okunmalıdır. Bu edebiyat, zihinde binlerce yolculuk sunmaktadır ve tanıklığı röportajların, sosyolojik, ekonomik, coğrafi ve tarihsel incelemelerin bize sunabileceklerini geniş ölçüde aşmaktadır...bu edebiyat ayrıca, bedeli olmayan, her zaman ayrıntı olan, neşeye ve konukseverliğe rağmen çoğu zaman gizli olan toplumların ve ülkelerin kokusunu açık etmektedir" demektedir (2001: 468).

tarih bilimi sömürü sürecinin yaşanmaması ya da katmerleşmemesi için önemli örnekleri sonraki kuşaklara aktarmaktadır. Yazıda Latin Amerika ve Arjantin'i, tarihsel bilgiler eşliğinde ancak öykü temelinde ele alarak sömürge ve reform konularında kısa bir çözümleme yapmak amaçlanmaktadır.

Borges ve Brodie Raporu

Çağrışım ilk olarak Borges ve eseri Brodie Raporu'nu okurken ortaya çıkmıştır. Jose Luis Borges (1899–1987), 1920'lerden itibaren şiir, deneme ve öyküleriyle Arjantin'in "klasikleşmiş" yazarlarından biri haline gelmiştir. İlk öykü kitabı "Alçaklığın Evrensel Tarihi"dir. "Yolları Çatallanan Bahçe", "Düşsel Yaratılar", "Ölüm ve Pusula", "Brodie Raporu" ve "Kum Kitabı" belli başlı öykü kitaplarındandır.⁴

Borges, "öykülerimi zaman ve uzam açısından biraz uzağa yerleştirdim. Böylece imgelemem daha bir özgürce iş yaptı" demektedir. Borges'in yönteminin daha özgür imgeleme ulaşmak için zaman ve uzam bakımından uzakta olmak olduğu anlaşılıyor (Canpolat, 2004). Buna pek çok şey daha eklenebilir: Kurmacalar ve onların yarattığı gerçeklikler gibi. Ancak antropolojik bir öykü olan Brodie Raporu (El Informie de Brodie)'nda genel geçer bir tema işlenmektedir.⁵ Borges'in genel yöntemi bir yana bu öyküde değinmek istediğim antropoloji ve antropolojinin öğeleri ile yazılmış olan öykünün kendisidir. Bunun nedeni antropoloji ve doğasının ontolojik olarak kolayca sömürgeciliğe açılmasıdır. Bu temanın Borges'in etkisini duyumsamama önemli katkı yaptığı açıktır. Tema antropolojik öğelerin merkeze alınmasıyla oluşturulmuştur. Antropolojinin ise modern dönemde ortaya çıktığını ve sömürgecilikle bütünleştiğini, bu nedenle yönetimin yönettiği topluluğu daha iyi anlamasına kolaylıklar sunduğunu, antropoloji dönüşümler geçirse de, unutmamak gerekir.⁶

⁴ Borges üzerine en kapsamlı biyografik çalışma, dilimizde de çevrilmiş olan, James Woodall'ın Kitabın Aynasındaki Adam, Jorge Luis Borges: Bir Hayat'tır. Buradan Borges'in hiç roman yazmadığını da öğreniyoruz (1997: 26).

⁵ Borges kitabı yazmasının nedenini "o kadar çok insan beni taklit ediyordu ki ben de çalışıp, kendi kendimi taklit etmeye karar verdim" şeklinde açıklamaktadır. Kitap 11 kısa öyküden oluşmaktadır ve "Borges'in hayalindeki Arjantin'in 1940'lardan önceki yönlerinin büyüü" ve "Buenos Aires'teki derin geçmiş" in izleri üzerine kuruludur (Woodall, 1997: 38,341).

⁶ Antropolojinin nerelerde kullanıldığını öğrenme yolundaki ilk ilgi ve çaba için 1899–1902 Güney Afrika Savaşı sırasında, İngiliz Kraliyet Antropoloji Enstitüsü uygulamalarına dönmek gerekir. Enstitü, sömürge işlerinden sorumlu devlet bakanına "Hükümetin daha doğru ve sağlıklı kararlar alabilmesi için, Afrika yerlilerinin kanun ve töreleri (kültürü) hakkında bilgi toplatılmasını" teklif etmiştir. Antropologların giderek yöneticilere ilkel kültürler hakkında danışmanlık sunabilecek etkinliklerde kullanıldığı, sömürge yönetimlerinde mali destek ve hukuki koruyuculuğa sahip oldukları, giderek sömürge yönetici adaylarının antropoloji eğitimi aldıkları bilinmektedir. Mair alıntıları ile birlikte bkz. (Güvenç, 2003: 309–311).

Öyküde yer alan David Brodie, Orta Afrika'da, sonra da Brezilya'nın kimi ormanlarında, Hıristiyanlığı yaymaya çalışan Aberdeen'li bir İskoç misyonerdir. Brezilya yerlileri üzerine antropolojik incelemeler gerçekleştirmektedir. İncelemeye konu olan kabilenin kültürel, dini, yönetsel özellikleri üzerindeki gözlemler ve misyonerlik çabası yazının genelinde örneklerle vurgulanmaktadır. Son olarak ise barbar bir kabile olan bu halkın tüm günahlarına karşı "kurtarılması", "bir görev" olarak belirlenmekte ve bu görev, saptama ve dilekler bir rapor eşliğinde "Majesteleri" hükümetine sunulmaktadır. Bu çalışma hiç kuşkusuz medeniyetsiz ülkelere "medeniyet götürme" görevinin tarihi ve antropolojik arkaplanını ortaya koymaktadır.⁷

Semih Gümüş, Borges'in "çiftlil" bir yaşam sürdüğünden emin, onu, "hem olabildiğince gerçek dünyanın parçası olmak, hem kendi yarattığı kurmaca dünyanın gerçekliğinde var olmak: İkisinden bir yaşam bireşimi yaratmak..." şeklinde, kurmaca ile gerçeğin bir bireşimi olarak, özetlemektedir (Gümüş, 1999: 149). Antropoloji, öykü ve sömürü, kurmaca ile gerçeğin bireşimini sağlamaya fazlasıyla yeter diye kabul edilebilir.

Oysa Borges, yapıtlarında kullandığı eğretilmelerin başkaları tarafından da kullanıldığını görünce yazmaktan değil ama önceki eğretilmelerden soğduğunu belirtmektedir (Özlü, 1997: 67). Oysa önceki eğretilmeler aynı zamanda Borges denilince hemen akla gelenlerdir. Zekâ'ya göre, labirentler, aynalar, alegoriler, şaşırtmacalar, bilmeceler, mitolojiler, parodilerdir bunlar.⁸ Ancak, yine de, Brodie Raporundan ve Borges'in kurmaca gerçekliğinden soğumak bir yana, bu öykünün çağrıştırdığı sömürgecilik ile sömürüyü rasyonelleştiren bilimi, antropolojiyi, özellikle de antropolojinin reddedilen ilk ortaya çıkışını, hep sıcak tutmak gerekir. Çünkü sömürü ve bilim yenileşti deniyor, eskileri reddediyorlar şimdi; oysa sömürü ve bilim bâki, yalnız yöntemler değişti.

⁷ İspanyol düşüncesinde XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra, "yerlileri Hıristiyanlaştırabilecek ya da uygarlaştırabilecek, doğuştan iyi, saf varlıklar olarak değil, onları yüceltmeye kalkmadan, kendilerine özgü kültürleri içinde korunması gereken insanlar olarak gören gerçekçi akım" ağırlık kazanmaya başlamıştır. Giderek İspanyol ve yerli kültürlerin sentezi ya da melezi olan ve "yerlileştirme" olarak adlandırılan bir siyasi akım egemen olacaktır (Akal, 2003: 151-153).

⁸ Burada Necmi Zekâ'nın postmodernizm konusuna girmek için en iyi yolun Borges üzerinde durmak olduğu düşüncesinden bahsedilebilir. Bu Borges ve yöntemi açısından daha açıklayıcı olabilir. Gerçekten de Borges postmodernizmin gözdesidir. Sartre, Dostoyevski, Benjamin, Baudlaire, Heidegger ya da Hölderlin'den farklı olarak ona duygudaşlık yollu göndermeler yapılır. Buna Borges ile postmodernizmin kullandığı yaygın imajlar arasında benzerlik neden olur (Zekâ, 1990: 9).

Cortozar ve Uğranmış Ev

Çağrışım alanını ikinci meşgul eden öykü “Uğranmış Ev”⁹dir. Yazar Cortozar’dır. Orta sınıf bir ailenin oğlu olan Julio Cortozar (1914–1984), önemli bir başka Arjantinli edebiyatçıdır. Eğitimini tamamladıktan sonra bir süre taşrada öğretmenlik de yapmıştır. Asıl ününü *Hayvan Öyküleri* kitabı ile kazanmıştır. *Gizli Silahlar*, *Oyunun Sonu*, *Sekiz Yüzeyle Cisim* diğer öykü kitaplarıdır. Ülkesinin kültürel gerçeğini çalışmalarına yansıtma çabasıdadır. Bunu deneysel yazım tekniğini kullanarak yapan yazar, öykülerinde gerçekle-gerçekdışılığı birlikte ele almakla beraber, olağandışı olan üzerine ağırlık vermektedir (Canpolat, 2004: 33–34 ve Garcia, 2004: 68–69).

Cortozar, “*Uğranmış Ev*” adlı öyküsünde, bir evde geçen garip gelişmeleri, İrene ve kocasının yaşantısı üzerinden anlatmaktadır. Eski evin canlılığını koruyan anılarıyla yalnızlığın iç içeliğine rutin ilişkiler eklenmiştir. İrene sıradan ev işleri yapmaktan ve örgü örmekten mutlu-mesut bir ev kadınıdır. Kocasını, İrene’ye haftada bir pazardan yün alır getirir. İrene bu yünle genellikle gereksinim duyulan şeyler örmektedir. Kimi zamansa hoşuna gitmediğinde söküp, tekrar örmektedir. Bir kitap yeniden yeniden okunabilir örneğin, söküp yeniden yeniden örmekse ancak İrene’in hayatında örgünün yeri bilindiğinde, anlaşılır bir şeydir.

Bir gün, evin bir odasından gelen sesler ev halkını telaşlandırır. İlk korku anı atlatıldıktan sonra, evin o bölümüne “*uğranıldığı*”nı ve bundan böyle, uğranılmış bu bölümde yaşamamaları gerektiği kararını verirler. Uğranılan kısımda yer alan ve çok sevilen şeyleri bulamamaktan muzdarip, temizlenecek alanların azalmasından sevinçli yeni bir dönem başlamıştır artık. İrene örmeye devam etmektedir. Ancak çok geçmeden, eve, bu kez her yerine, yeniden uğranılmış, İrene ve kocası evden hiçbir şey alamadan çıkıp kaçmak zorunda kalmışlardır. Öykünün sonunda evin anahtarını su kanalına atan İrene’nin kocası, bunun nedenini, “*zavallının biri anahtarı çalıp da eve, bu uğranmış eve girmesin*” diyerek açıklamaktadır.

Bu öykü iki açıdan ilgi çekicidir. İlki İrene’nin kazak örmesi metaforunda ortaya çıkmaktadır. İrene yetenekli bir kazak öricüsü olarak örmekte, söküp tekrar örmektedir. Reform kavramı ve söküp tekrar tekrar örme eylemi nasıl da yan yanalar. Bir örme: liberal devlet öğretisi. Öğreti ortaya konduğu günden beri dizge, düzen tasarımı yapmakta ve bu tasarımı uygulamaya geçirmektedir. Ancak tasarımda ya da uygulamada döngüsel sorunlar da tasarımın ve uygulamanın yanında sürüp gitmektedir. Bu durumda ise yeniden yeniden düzenlemeler, iyileştirmeler, yeniden biçim vermeler söz konusu olmaktadır. Reform kavramını tüm bu çabalann ortak adı olarak nitelemek olasıdır. Kavramın değişimin sürekliliği ile birlikte sunulması nasıl da dikkat çekicidir.

⁹ Cortozar’ın bu öyküsünü Canpolat “Uğranılmış Ev” olarak çevirirken Garcia, “Ele Geçirilen Ev”i yeğlemektedir (Garcia, 2004).

Her şey değişirken, değişikliklere karşı yeniden yeniden biçim verme. Bu durumda örülen yün aynı yün müdür, kazak hep aynı kazak mıdır diye düşünebilirsiniz. Yeni liberal kavramların ya da bu kavramlarla oluşturulan dizgenin okunmasında ya da yazılmasında kullanılması gereken yöntem, İrene'in kazak örme yöntemi olmalıdır kuşkusuz. Peki, bu kavramların türetilmesinde hangi yöntem uygulanmaktadır? Yeni kavram türetiliyor –kavram yeniden geliştiriliyor. Kavram hep aynı kavram mıdır? Temel anlayışın aynı ancak adlandırmaların farklılığından bahsedilebilir. Sökülmüş yünle örülmüş kazağın ilk kez kullanılan yünle örülen kadar iyi olmayacağı bilinir. Yeniden türetilen kavram, terim ya da anlayışın da özgün olan kadar kusursuz olduğu söylenebilir mi?

Sökülmüş yünle örülmüş kazak İrene'de olduğu gibi boş zaman törpüsü olabilir. İhtiyaçtan kaynaklanmış olabilir. Bu durumda sökülmemiş bir iple örülmüş kazağın fırsatı kollanacaktır. Bir kavram yeniden türetildiğinde anlamsız hedefler söz konusu olur mu? Bir ihtiyacı gidermek amacıyla türetiliyorsa, döngüsel fırsatlar eşliğinde yeni kavramlar mı beklemeliyiz? Burada temel sorunsal, döngüsel fırsat ya da tehditler mi, döngüsel kavram türetimi midir? Elbette sorunsal öncelik-sonralık ya da neden-sonuç ilişkisi değil, konunun bütünlükle ele alınması ve kavranmasından oluşmaktadır. Ancak toplancı yaklaşımla bile ele alındığında başat ya da dinamik unsurlara öncelik ya da öncülük verilebilir mi? Bir tür fetişizmdir söz konusu olan. "Reform fetişizmi". Böylece her tekrarda reform görme duygusu ortaya çıkmaktadır. Her yerde reform var. Kamu yönetiminde ya da en genel anlamda devlette reform.

İkinci ilgi çekici yön gerçekdışı bir ögenin varlığıdır. Uğrayan nedir, kimdir belli olmamasına karşın uğramaya devam etmektedir. Öğretisi *görünmez ele* dayalı bir dizge, o eli görünür kılanlara heyula demektedir.¹⁰ Bir gerçekdışı unsurlar sistemiyle karşı karşıyayız. Bir gerçek kendisini ve karşısındakini gerçekdışı kılarak ne amaçlıyor olabilir? Gerçekdışılık uğradığı yerlere bazı kolaylıklar getirirken, eski değerlere ulaşmayı da engellemiyor mu? Borges ve Cortozar neden gerçeğin dışına bu kadar kapıldılar. Sonunda Cortozar gibi kurtuluş için anahtar kanala atıp, evden kaçmak mı gerekecektir? Zavallının, garibanın biri bulmasını ve o eve girmesini diye...

¹⁰ "Görünmez El" in gerçekte ne olduğu hakkında dizgenin kurucuları "piyasa"yı aşan genişlikte bir tasarımın varlığından bahsetmektedir. Bkz. Vural F. Savaş'ın yer verdiği Adam Smith, *The Theory of Moral Sentiments*, A.L. Millar, London, 1759 alıntısı için R.L. Heilbroner, 1986, *The Essential Adam Smith*, Oxford University Press. Burada Adam Smith'in, "görünmez el" kavramının içeriğini ve toplumsal görevini Ahlaki Duygular Teorisi (*The Theory of Moral Sentiments*) adlı eserinde geniş biçimde açıklamaya çalıştığı ve Smith'e göre, görünmez el olmazsa ne ahlaktan ve ne de toplumsal düzenden söz etmenin mümkün olacağı belirtilmektedir. Ayrıca "toplumsal düzenin istikrarı ve sahip olduğu hiyerarşik yapı", görünmez el sayesinde sağlanmaktadır (Savaş, 1997: 46). Ancak "görünmez el" in "kriz, reform, kendini zinde hissetme, hayal kırıklığı; ve tekrar kriz ve reform" döngüsünde üzerine toz da kondurulmak istenmemektedir. Buradaki el, "Dünyanın mücadele ettiği şey, piyasa rekabetinin görünmez eli değil, başarısız devletçi geçmişin ölü elidir. Öyle bir geçmiş ki, hayat veren ruhu gitmiş, fakat uğursuz etkisi üstümüze yük bindirmeye devam etmektedir" şeklinde bir kıvraklıkla devletle diyalektik bir ilişkiye sokulmakta ve kapitalizm kendini savunurken ihale ya da kısa çubuk yine devlete kalmaktadır (Lindsay, 2003: 41-52).

Latin Amerika Sömürgecilik Süreci ve Edebiyat: Bir Değerlendirme

Amerika kıtasının Latin olan ve olmayan olarak ayrımında nedendir bilmem Latin olanı öteden beri daha çok ilgimi çekmiştir. Bu bölüme eklenen Latin sıfatından kaynaklanıyor olabilir bu. Braudel'in anlattıklarına göre "Latin" sıfatı 1865'e doğru, önce Fransa, daha sonra da Avrupa tarafından "takılmış" ve sıfatın kullanımında "art niyet" olmasına karşın bu kullanım biçimine alışılmış bulunmaktadır. Ona göre, "burası çok renkli, dramatik, parçalanmış, kendine karşı bölünmüş, tek ve çoklu bir Amerika'dır." (2001: 467).

Latin Amerika sömürgecilik sürecine kısa bir bakış için Galeano'nun "*Latin Amerika'nın Kesik Damarları*" eserine yazdığı girişten yararlanılabilir. Bu bölüm oldukça etkileyicidir. Bu uzun alıntıda yazar süreci, "uluslararası işbölümü sonucunda bazı ülkeler kazanırken bazı ülkeler de kaybediyor: Hep kazananlarla hep kaybedenler. Bizim bugün Latin Amerika diye adlandırılan toprağımız, kendini hep kaybetmeye adanmış durumda. Rönesans Avrupalılarının dişlerini boğazımıza geçirmek üzere okyamusu atıldıkları uzak çağlardan beri böyle bu. Yüzyıllar geçti aradan. Ve bütün bu süre boyunca Latin Amerika, işlev ve görevlerinde her gün biraz daha geliştirip yetkinleşti. Fetih ganimetleri, altınla örülü vadiler, gümüşle kaplı dağlar karşısında hayal gücünün şaşkınlığa düştüğü o eski harikalar diyarı değil artık elbette. Ama bölge hizmetçi durumunu koruyor. Yabancı gereksinimlerin hizmetinde olmaya devam ediyor. Dışarı için tükenmez bir petrol ve demir, bakır ve et, meyve ve kahve, hammadde ve zahire kaynağı ve yedek ambarı olmaya devam ediyor. Ve zengin ülkeler bütün bunları tüketirken, Latin Amerika'nın bütün bunları üretirken kazandığından çok daha fazlasını kazanıyorlar..." şeklinde çok yerinde bir özetle görebilme olanağı vermektedir (Galeano, 2006: 13).

Yeniden seçkiye döndüğümüzde "*Latin Amerika'da sömürge döneminde roman yok gibidir.*" gibi bir tümce karşılar bizi (Canpolat, 2004: 8). Böylece eserde karşılaşılan bir diğer etkileyici saptama ortaya çıkar. Tümceyi önermeden çok, bir tarihi saptama olarak değerlendirmek gerekir. Neden "*roman yok gibi*"dir?¹¹ Bunun

¹¹ Roman, kısaca "uzun bir nesir anlatı türü" olarak tanımlanmaktadır. Aytaç, Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi'nde, roman hakkında; "Hayat gerçekliğinden kaynağını aldığı halde, kurmaca bir gerçeklik yaratır ve bunu anlatım tekniklerinin yardımıyla organik bir parça-bütün ilişkisini gerçekleştirecek yapı mükemmelliği içinde dile getirir. Avrupa edebiyatlarında destandan kaynaklanan bu tür, 16.yüzyıldan itibaren bağımsızlaştı ve sürekli değişim ve gelişim kaydetti. Roman bireyin ya da bireyler topluluğunun kader ve çevre gibi güçlerin etkisi altında bulunduğu bir dünya ve hayat kesitini yaratıcı bir biçimde ortaya koyan tasvir, hikaye etme, konuşma vb. sunuş biçimlerinden örülü bir anlatı dokusudur" demektedir (1997: 161). Her ne kadar destanla karışık özellikler taşıyan romanın kökeni MS.200'lü yıllardaki Yunanlılara kadar götürülse de ilk modern roman, Cervantes Saavedra (Miguel De)'nin 1605'te ilk bölümünü, 1616'da ikinci bölümünü yazdığı Don Quijote'dur. Roman maddesi için bkz. (Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, 1986).

nedeni “İspanyol kral naiplerinin bu ülkelere getirdikleri sıkı yasaklardır.” Neden, saptama kadar etkileyici... Sıkı yasak neden getirilir? Bu bildiğimiz roman değil mi? Bir edebiyat türü. Roman neden yasaklanmaya çalışılır? Hâlâ daha fazla bilgiye ihtiyaç var. Bir örnek: Kral II. Felipe, 13 Eylül 1543 tarihli karamamesiyle yerlilerin kafasının karışmasını engellemek için “okuma”yı yasaklamaktadır. Bununla “sözde kötülüklerden koruma”yı amaçlamaktadır. “... çünkü okumayı öğrenen yerliler kötü alışkanlıklar edinecekler, erdemsiz olacaklar. Ayrıca kutsal kitabımızın üstünlüğünü unutacaklar.” (Canpolat, 2004: 8). Şimdi bazı ipuçları ortaya çıkmaya başladı. Burada “okutmama” sadece romanı değil diğer edebi türleri de kapsamaktadır. Çünkü sömürgeci, sömürülenin kafasının, kendi belirlediği bilgiler dışındaki bilgilerle doldurulmasını istememektedir. Cehalet isteniyor demek tam doğru olmasa da, sömürülenin takdir edilmiş bilgileri benimsemesini, sömürgecinin yeğ tuttuğu bir davranış olarak görmek daha doğru olacaktır.¹²

Sömürgecilik döneminin ilk evresi 15 ve 16. yüzyıllardaki İnka ve Aztek imparatorluklarının parçalandığı, kültürel, ekonomik yönlerden toplumun bir hayli zayıfladığı ve fethedenlerin giderek egemen olmaya başladığı bir evredir.¹³ Bir yandan geniş topraklar edinen, böylece büyük bir güç sahibi ve baskı unsuru olan, ancak diğer yandan Hıristiyanlığı yaymakta olan Kilise ise, toprakların gerçek sahiplerinin gelişmesini engelleyici işlevler üstlenmektedir tam da bu evrede. Kral ve Kilise birlikteliğinin yöneldiği hedef ortak görünüyor. Sömürge ekonomisi, zengin altın ve gümüş yataklarının işletilmesinden büyük çiftlikler kurulması yönünde evrilirken, yerli halk bu evrimde sadece işgücü olarak kullanılır haldedir. Yerel halkın kültürel, dilsel ve dinsel özellikleri hızla aşındırılmakta, onları yok etme süreci işletilmektedir. Bu gelişmeler, açıkça, sömürgeciliğin doğasına dair bir işleyiş tablosunu ortaya koymaktadır. Sömürü çok çeşitli yönlerden gerçekleştirilmekte, sonuç sömüren lehine olmaktadır.

Yine de, tüm bu sömürgecilik çabalarına karşın, yerli kültürler, gelenek ve görenekler, yerel diller, halk öyküleri, halk şarkıları, odlar, romanslar, destanlar, dini konular dışında tiyatro, şiir tamamen silinip kazanmamıştır (Canpolat, 2004: 9).¹⁴

¹² Başlangıcından 17.yüzyıla kadar Latin Amerika edebiyatı hakkında daha ayrıntılı olarak bkz: (Kutlu, 2004).

¹³ A. Kadir Bilgin, Arka Bahçe: Latin Amerika Destanı adlı şiirinde bu süreci şiirsel bir dille ve çok çarpıcı bir şekilde özetlemektedir: “Kolomb geldi mutluluğun üstüne, Nina, Pinta, Santa Maria, ve diğer karabasanlar sonra, kötü haber gibi yayıldı Avrupa, Cortes’le başladı Aztek kıyımı, imparatoru İkinci Moktezuma, “Eşsiz İnka” Atahualpa’yı, Pizarro kurban etti İnti’ye, sözünde durmadı domuz çobanı, beş ton altın aldığı halde, ne Aztekler kaldı, ne Olmekler, Toltekler, Mayalar, İnkalar, karanlıklar ülkesi Mietlan’da, uzun bir yolculuğa çıktı yerliler, silindi parlayan kültürler, Kolomb geldi mutluluğun üstüne.” (Bilgin, 1998: 13–15).

¹⁴ Od, “ölçü ve dizelerinin sayısı bakımından kendi aralarında benzer kıtalara bölünen, gerek önemli olayların ya da ulu kişileri yüceltmeye, gerek daha içten duyguları dile getirmeye yönelik lirik şiir” olarak tanımlanabilecekken, romans, “öykü niteliği taşıyan eski İspanyol halk şarkısı”dır (Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, 1986).

Bir başka önemli saptama da bu. Demek ki bir toplumun kültürü tamamen silinmiyor. Ancak tamamen silinmesi de gerekir mi? Katıksız asimilasyon devri aşılmış oluyor böylece. Sömüren sömürsüne devam ettiği sürece, bir miktar kültürel özelliğin yaşamasına da izin veriyor. Bunda bir mahzur görmüyor. Diğer taraftan “tamamen yok edilememiş”te kültürel etkileşimin de etkisi söz konusu olabilir mi? Çünkü bu arada tekerci ve kolonyalist politikaların tüm ağırlığına rağmen kültür sızması tümüyle de engellenememektedir. Peki neden ve nasıl olur bu? Sızıntıda “*criollo*”¹⁵ların Avrupa’ya gittikçe, dönüşlerinde özgürlükçü, devrimci düşünceleri de birlikte getimelerinin payı olmalıdır. Bu pay, *criollo*’ların yerli halkın yanında oldukları anlamını elbette içermez. Ancak Avrupalı entelektüellerin geleneksel kültürün tam da yok olmaya başladığı bir dönemde insan veya halk kavramlarına ilgi duymaya başlaması (Burke, 1996: 17), *criollo*’ları etkilemiş olabilir. Zaman aralığı burada 18.yüzyılın sonları ve 19.yüzyılın başlarıdır. Bu aralık Latin Amerika’daki gelişmelerle uyumludur. Burada kültürün kolayca değiştirilememesini de saptayabiliyoruz.

Bu durumun genel olarak Kral III. Carlos’un 1767’de yayınladığı bir karamameye kadar sürdüğü görülmektedir (Canpolat, 2004: 9–10). 18.yüzyıl, aynı zamanda Latin Amerika’da ayaklanmaların başladığı bir dönemdir. Gerçekte Karamame de, klasik sömürü işleyişinde ters giden bir şeylerin varlığının orta yere saçılması üzerine kaleme alınmıştır.¹⁶ Yönetici unsurlar ya da kilisedeki işleyiş hataları gibi bir takım suçlar/suçlular, hatalar/hatalılar bulunup, onların tasfiyesi ile mevcut durumun (statuquo) sürdürülebilirliği sağlanmak istenmektedir. Öte yandan, Fransız Devrimi ve İspanya’nın Napolyon tarafından işgali, bağımsızlık hareketlerini cesaretlendiren gelişmelerdir. Nihayet 1824’te, Meksika’nın ardından, Simon Bolivar’ın tüm Latin Amerika’yı bağımsızlığına kavuşturduğu görülmektedir. Bu yeni bir dönemin başlaması demektir (Canpolat, 2004: 10–11).¹⁷

¹⁵ Criollo: (teorik olarak) Safkan Avrupalı olmakla birlikte Amerikalılar’da doğmuş kişidir. Ancak terim 20.yüzyılın başlarına doğru Avrupa dışında herhangi bir yerde doğmuş Avrupalıları kapsayacak şekilde genişlemiştir (Anderson, 1995: 63). Ayrıca (Garcia, 2004: 26). Burada ataları İspanyol olup Latin Amerika’da doğanlar kastedilmektedir (Canpolat, 2004: 9). Ortalama okurun Latin Amerika örneğindeki çeşitli kavram ya da terimlere olan yabancılığı dikkat çekicidir. Sömürgeleşen her coğrafyanın, kültürün birbiri ile bağ kuramaması/kurdurulmaması nedeniyle benzer durumlarla karşılaşılmasına karşın ortak bir akıl ya da dil oluşturulamadığı görülmektedir. Kavramlardaki zenginlik ya da çeşit olarak varlığın sürdürülmesi ile ona erişim çabası arasındaki ilişki ise her bakımından zahmetli ya da kolay sözcüklerinin ya da türevlerinin anlamlarını hatırlattığından başlangıç okumalarında kavramlardan çok anlamlara yoğunlaşmak durumunda kalınmıştır.

¹⁶ İspanyol Büyük Armadasının 1588’de İngilizlere yenilmesinden sonra üstünlük İngiltere ve Fransa’ya geçmiş, bu tarihten itibaren İspanya bir türlü toparlanamamış, her yeni deneme yeni bir iflasla sonuçlanmıştır (Arıkan, Temmuz-Aralık 1965: 254–256).

¹⁷ 1914 yılına kadar İngiltere, Latin Amerika’yı en azından ekonomik açıdan etkileyen tek ülkedir. Bu tarihe kadar ABD ve İspanya İngiltere’nin gerisinde yer alırlar. Bu durum I.Dünya Savaşı’ndan sonra ABD lehine değişiklik göstermektedir. II. Dünya Savaşı sonrasında ise ABD bu ülkeler üzerindeki hâkimiyetini daha da arttırmıştır (Garcia, 2004: 15–16).

Latin Amerika'da yayımlanan ilk özgün roman,¹⁸ sömürge kurumlarının tümünü, kiliseyi ve üniversiteleri de tek tek eleştiri süzgecinden geçirmektedir. Bu yönüyle roman sömürge yönetiminin kurumlaştığını işaret etmektedir. Hiç kuşkusuz sömürge kurumlaşması kavramı o kurumların uyguladığı kuralların da yerli yerinde olduğunun kanıtıdır. Bir diğer deyişle sömürge, kurum ve kurulları oluşturulunca daha kalıcı oluyor sonucuna artık ulaşabiliriz. “*Romanın başkışisi Filipinli bir zencidir, orta halli bir ailenin oğludur, eğitim görmüştür ancak parasızdır.*” Bu dönemde yazarlar geçmişe dönmeye, yerli efsanelere ve tarihe yönelmeye başlamışlardır. Aynı dönemde Osmanlı'da, Namık Kemal'in benzer bir yaklaşım içinde olduğu hatırlanabilir. İki cilt olarak tasarladığı ancak yalnızca ilk cildini yayımlayabildiği Cezmi adlı romanında Namık Kemal, romanın konusunun içinde geçtiği zaman dilimini, III. Murat dönemi olarak belirlemiştir. Cezmi, Namık Kemal'in Midilli'de bulunduğu yıllardaki Osmanlı Tarihi çalışmalarının bir ürünü olarak değerlendirilebilir. Yazarın, 1578–1590 Osmanlı–İran Savaşları ve Peçevi Tarihi'nden fazlasıyla etkilenmiş olduğu anlaşılmaktadır. Bir diğer deyişle Cezmi, yükseliş döneminin romanıdır ve geçmiş parlak günlerin varlığını hatırlatır (Kurdakul, 2003: 48–54).

Böylece Latin Amerika'da ulusallık, özgürlük,¹⁹ kentten kırsal kesime kayma temalı yerel romanlar ortaya konulmaya başlamaktadır. Öykü dalında da benzer gelişmelerden bahsedilebilir. Hatta yer yer öyküler, romanları aşacak derecede parlak gelişmeler göstermiştir. Bunda Jorge Luis Borges, Juan Rulfo, Gabriel Garcia Marquez gibi yazarların katkısı büyüktür. Çağdaş Latin Amerika öyküsü, gerçekçi geleneksel öyküden düşsel yaratılar ortaya koyan fantastik yazına, oradan da yeni

¹⁸ Meksikalı yazar, José Joaquín Fernández de Lizardi'nin *El Reiquillo Sarmiento* (1816) adlı romanıdır. Lizardi devrimcidir ve asi rahip Miguel Hidalgo'yu destekleyen bir gazete çıkarmaya kalkınca tutuklanmıştır. Romanın ikinci baskısı sansür nedeniyle ancak 1931 yılında yapılabilmektedir (Canpolat, 2004: 11).

¹⁹ Burada geçen özgürlük kavramı, bağımsızlığı kazanma anlamında kullanılmıştır. Ancak aynı kavram örneğin yazarın özgürlüğü olarak kullanılıyorsa eğer bu durumda Latin Amerika edebiyatı örneğinde değerlendirilmesi gereken bir yan ortaya çıkacaktır. Yazarın özgürlüğü üzerinde Latin Amerika'da bir dönem fazlaca durulmuştur. Ancak Mario Benedetti'ye göre bu konunun üzerinde titizlenenler, emperyalizm ve onun yazar taslaklarıdır. Ona göre “emperyalizm “yazarın özgürlüğü”ne özen göstermektedir, çünkü bu özenin maliyeti sıfırdır. Buna karşılık emekçi sınıfın özgürlüğü onu ilgilendirmez, öğrencilerininki, hele hele tüm halkınki ile çok az ilgilidir, çünkü böyle bir kaygı ona pahalıya mal olacaktır. “Yazarın özgürlüğü”nü savunmak kolay bir iştir, bu da (onları) etkisiz hale getirmekle sağlanır.” Diğer taraftan yazar için bunun kadar yüce anlamı olan bir başka şey de yoktur (Benedetti, 1995: 12–13).

kıta yazını tanımak amacıyla ortaya çıkan “boom” hareketine doğru gelişme göstermiştir (Canpolat, 2004: 12–17).²⁰

Borges ve Cortozar bugün yaşamıyorlar. Peşi sıra topraklaştılar. Ancak eserleriyle yaşıyorlar ve uzak diyarları öyküleriyle bugün de etkiliyorlar. Arjantin büyük ekonomik sorunlar yaşıyor.²¹ Sadece bilim, teknoloji vs. değil sömürgecilik de Avrupamerkezli. Bunlara sürekli yeni biçim veriyorlar. Öyküler sömürgeciliği anlatmaktan vazgeçmemeliler. Sömürgecilik var olduğu sürece...

²⁰ 1950–60 yılları arası Latin Amerika öyküsünde büyük başarıların kazanıldığı yıllar olmuştur. Bu başarı 1960 sonrasında roman türünü de etkilemiş ve Latin Amerika romanı ilk kez “düş gücüne dayalı ve biçimce özgür” olarak hızla tüm dünyaya yayılmış ve o denli de etkili olmuştur (Garcia, 2004: 41–42). Ancak yine de Benedetti’nin şu saptamasına önem verilmelidir. Ona göre bunca gelişme gösteren Latin Amerika edebiyatı İspanya dışında Avrupa’ya büyük bir gecikmeyle ulaşmaktadır. Ancak tersine Avrupa’nın iyi yazarları pek fazla gecikmeden Latin Amerika ülkelerinin önemli kentlerinde bulunabilmektedir. Ayrıca yazar Latin Amerika edebiyatının sadece roman türünün Avrupa dillerine çevrildiğini, diğer edebi türlere ise pek fazla önem verilmediğini belirtmektedir (Benedetti, 1995: 7). Latin Amerika’nın bu dönemdeki siyasal gelişmelerine yönelik bir çözümleme için bkz. (Therborn, 1987: 141–186).

²¹ Bugün Arjantin’de yaşanan ekonomik sorunların tarihi artalanı bulunmaktadır. Özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası durum gerçek bir “trajedi”dir ve Paul Johnson’a göre Brezilya dışında bütün Latin Amerika ülkelerinde ortaya çıkan başlıca sorunları özetler. Yüksek enflasyon, dış ödeme açıkları, yabancı sermayeye dayalı sanayileşme ve kalkınma, sınai durgunluk, IMF destekli “İstikrar Programları”, işsizlik, ücretlerin düşmesi ve grevler bu sorunların bir çırpıda sayılabilenleridir (Johnson, 1965: 17–21). Günümüzde durum bunlardan pek de farklı değildir.

KAYNAKÇA

- Akal, Cemal Bali (2003), *Modern Düşüncenin Doğuşu (İspanyol Altın Çağı)* (2.baskı), Dost Kitabevi Yayınları.
- Anderson, Benedict (1995), *Hayali Cemaatler* (İkinci Basım), (çev. İskender Savaşır), Metis Yayınları.
- Ankan, Muzaffer (1965), "XIV-XVI. Asırlarda Türk-İspanyol Münasebetlerine Toplu Bir Bakış", *AÜDTCF Dergisi*, 23(3-4), Temmuz Aralık 1965, Ankara Üniversitesi Basımevi, 1968, 239-256.
- Aytaç, Gürsel (1997), *Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi*, Gündoğan Yayınları.
- Benedetti, Mario (1995), *Edebiyat ve Devrim*, (çev. Nesrin Oral), Belge Yayınları.
- Bilgin, A.Kadir (1998), *Arka Bahçe: Latin Amerika Destanı*, İstanbul: Bumerang Kitapları.
- Braudel, Fernand (2001), *Uygurlukların Grameri* (2.baskı), (çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi.
- Brink, Lindsay (2003), "Görünmez El Ölü Ele Karşı", (çev. Metin Toprak), *Kapitalizm ve Küresel Refah (Kapitalizm Kendini Savınıyor)*, ed.Ian Vasques, (Türkçe ed. Ömer Demir, Metin Toprak), Liberte Yayınları, 41-52.
- Burke, Peter (1996), *Yeniçağ Başında Avrupa Halk Kültürü*, (çev. Göktuğ Aksan), İmge Kitabevi.
- Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi* (1986), İstanbul: Gelişim Yayınları.
- Canpolat, Yıldız Ersoy (haz.) (2004), *Latin Amerika Edebiyatı Öykü Seçkisi*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- Galeano, Eduardo (2006), *Latin Amerika'nın Kesik Damarları*, (çev. Atilla Tokatlı, Roza Hamken), Çitlembik Yayınları.
- Garcia, Ayfer Teker (2004), *20.Yüzyıl Latin Amerika Öyküsü*, Ürün Yayınları.
- Gümüş, Semih (1999), *Öykünün Bahçesi*, Adam Yayıncılık.
- Güvenç, Bozkurt (2003), *İnsan ve Kültür* (10.basım), Remzi Kitabevi.
- Johnson, Paul (1965), *Yağma Edilen Kit'a Latin Amerika*, (çev. Ahmet Angın), İstanbul: 27 Yayınevi, Yenilik Basımevi.
- Kurdakul, Şükran (2003), *Namık Kemal* (3.basım), Evrensel Basım Yayın.
- Kutlu, Necati (2004), *Tılsımdan İnanca*, Cadde Yayınları.
- Özlü, Demir (1997), *Borges'in Kaplanları*, İstanbul: YKY Yayınları.
- Rifat, Mehmet (2004), *Eleştiri Seçkisi (Eleştirel Bakış Açuları)*, Dünya Yayıncılık.
- Savaş, Vural Fuat (1997), "Görünmez El Rasyonellik ve Yozlaşma: Liberal Yaklaşım", *Liberal Düşünce Dergisi*, 2(8), Güz, 43-54.
- Woodall, James (1997), *Kitabın Aynasındaki Adam, Jorge Luis Borges: Bir Hayat*, (çev. Armağan Anar), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Zekâ, Necmi (1990), "Yolları Çatallanan Bahçe, Aynalı Gökdelenler, Dil Oyunları ve Robespierre", *Postmodernizm*, F.Jameson, J.F.Lyotard, J.Habermas, Necmi Zekâ (der.), (çev. Güleğül Naliş vd.), Kıyı Yayınları, 7-30.